

ТРИ ДОБРА ЈУНАКА

У раду се говори о путевима развоја епског модела о три добра јунака у дијахронијској перспективи. Прате се промене у номенклатури и у функцијама јунака. Акценат се ставља на однос варијантних и инваријантних елемената сижеа. Тумаче се последице мотивских пројектива на плану поетике жанрова. Циљ је да се утврди до које мере су у обликовање варијанте укључени фактори времена извођења и терена на коме је песма забележена, а до које мере она пак зависи од преовлађујућег става колективна и умећа талентованог појединца.

Тема о казивању подвига „три добра јунака” у боју и о избављању нашег хероја из тамнице непријатељског владара који је у том боју учествовао присутна је већ у најстаријим записима бугаршица из 17. века. Према Радмили Пешић, бугаршица *Попевка од Свилојевића* је „највише епска народна песма по својој тематици, мотивима и сијејном склопу, по главном јунаку, историјски познатој личности, као и по израженим законитостима грађења епске народне песме”.¹ Ова занимљива бугаршица пронађена је у оставштини Петра Зринског. Франц Миклосич, који ју је први пут објавио 1851. године у прозном облику, што је вероватно био и њен изворник, и други пут 1870. у збирци *Die Volksepik der Kroaten*² бугарштичким стихом и размером, не оставља места сумњи да је песма забележена 1663. године. Миклосич износи претпоставку да је песма записана „vjerljivo rukom Petra Zrinskog”. Реч је о типичној бугаршици, која „sadrži i njezin karakterističan dugi stih s prijevom i motiviku i povijesne sadržaje, uskladene s mnogim drugim bugarskim stihovima za pisanim u Dalmaciji”.³ Мјаја Бошковић-Стули аргументовано доказује да песму тешко да је могао написати сам Петар Зрински, те да је још мање вероватно да је он стихове ове бугаршице исписивао у ишчекивању

¹ Радмила Пешић, *Два стара епска мотива*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1976, 42, 1-4, 86.

² *Beiträge zur Kenntnis der slavischen Volkspoesie, I. Die Volksepik der Kroaten*, von Dr. Franz v. Miklosich. „Denkschriften der Philosophisch – historischen Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften”, Wien, 1870, XIX, 4, 15-17.

³ Мјаја Бошковић-Стули, *Popevka od Sviilojevića (iz ostavštine Petra Zrinskog)*, Народна уметност, Zagreb, 1972, 9, 29.

извршења смртне казне у тамници, како је то наговестио Мирослав Пантић.⁴ О историјској основи ове песме у науци је много расправљано.⁵ Као и о њеном главном јунаку.⁶

О историјској подлози *Попевке од Свилојевића* расправљали су Ватрослав Јагић,⁷ Asmus Soerensen,⁸ Армин Павић,⁹ Алексије Олесниџић,¹⁰ Мирослав Пантић¹¹ и др. Армин Павић истиче како је *Попевка од Свилојевића* послужила као подлога за десетерачку песму о Јуришићу Јанку из Вукове збирке (Вук, СНП II, бр. 52)¹². И Михаило Динић говори о несумњивој вези између старије бугаршице и млађе десетерачке епске песме о Јуришићу Јанку.¹³ Јован Ђорђевић преводи једно изузет-

⁴ в. *Народне песме у записима XV-XVIII века*, Антологија, Избор и предговор Мирослав Пантић, Београд, 1964, 267.

⁵ „Popevka od Sviлојevića nadahnuta je Szilagyijevim povijesnim tamnovanjem u Carigradu i njegovim pogubljenjem, no ne dopustivši da junak zaglavi u pjesmi onako kao u životu, već ga pjesma čudesno junački oslobada; pri tom su mogla kao poticaj djelovati i sjećanja na prijašnje epizode iz Szilagyijeva života – kada ga je Murat pustio iz ropsstva, ili kad se on sam riješio Matijaševe tannice; ispitivanje sultanovo o tri čudna junaka u boju, u kojemu je i sam sultani gotovo bio poginuo, povezuje se sa sjećanjem na sultanov poraz što ga je bio doživio od Szilagija pod Beogradom.” – M. Bošković-Stulli, *Nav. studija*, 30.

⁶ „Јунак ове песме је историјски познат угарски великаш и ратник, шурак Хуњади Јаноша и ујак краља Матије Корвина, намесник краљевске власти – Силађи Михаљ. На територији старе српске државе он учествује у више махова у антитурским ратовањима, од којих су најзначајнија: бој на Косову 1448 (у коме је Силађи био заробљен, а касније пуштен од турске стране), одбрана Београда 1456 (коју су Угри победнички извршили) и бој са смедеревским Али-бегом Михалоглуом 1460. негде близу Дунава (можда у Банату), где је заробљен, одведен у Голубац, а затим у Цариград и погубљен.” – Р. Пешић, *Нав. студија*, 87.

⁷ V. Jagić, *Građa za historiju slovinske narodne poezije*, I, *Historijska svjedočanstva o pjevanju i pjesničtvu slovinskih naroda*, Preštampano iz XXXVII knj. Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1876, 130.

⁸ *Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung*, Archiv für slavische Philologie, 15, 1893.

⁹ Armin Pavić, *Narodne pjesme o boju na Kosovu, godine 1389*, Zagreb, 1877.

¹⁰ Алексије А. Олесниџић, *Mihajlo Szilagi i srpska despotija*. Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1943, 276, 1-182.

¹¹ Мирослав Пантић, *Ка поетици бугаршице*, у: *Поетика српске књижевности*, зборник радова, ур. Новица Петковић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1988, 87-101.

¹² Armin Pavić, *Dvije stare hrvatske narodne pjesme*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1879, 47, 106.

¹³ „Не само њихов склоп већ и неке појединости, како су замењиване, одају да је друга постала по угледу на прву. Секулу сестричића заменио је Марков сестрић Огњан, исто онако нејак као ‘дијете Секула’. Али оно што нас овде у првом реду интересује, то је да се у песми код Вука изричito спомиње Косово као место где је Јуришић Јанко, који је у млађој верзији заменио Михаила Свилојевића, пао у турско ropsство. Не може, према томе, бити сумње да је то било јасније изражено и у варијанти Попијевке од Свилојевића коју је творац песме о Јуришићу искористио.” – Мих. Д. Динић, *Ђорђе Сремац и наша народна епика*, Прилози проучавању народне поезије, Београд, 1939, VI, 2, 159.

но важно историјско сведочанство о заробљавању и погибији Михаила Силађија. Ради се о „сачуваном оригиналном рукопису од сто двадесет страна на врло рђавом латинском језику, који је писао Ђорђе родом Сремац, дворски капелан краља Лажоша II, а затим Јована Запоље”. Рукопис је настао после Запољине смрти 1540. године.¹⁴ Тад „драгоценни извор, не само за историју већ исто толико и за усмену књижевност, објавио је 1857. године Густав Венцел, пештански професор права, према рукопису дворске библиотеке у Бечу”.¹⁵ Према Динићу, причање Ђорђа Сремца, рођеног у Каменици, „који је знао српски језик”, по свему судећи представља рефлекс неке усмене песме из прве половине 16. века о заробљавању Михаила Силађија на Косову у сукобу са самим турским султаном:

„Михаило Силађи кренуо је са великим војском, коњаницима и пешацима, упао је у српску краљевину и опседао деспотов град Сmederevo, али му ништа није могао учинити. Окренуо је своју војску против Турака, а имао је свега 28.000 људи. Улогорио се на Косову. Турски цар је сазнао да он нема много војске и улогорио се такође према њему. Започеше велику битку и би велики покољ у обема војскама. Ту Михаило Силађи настрада и би заробљен од турског цара. Кад је после кратког времена цар захтевао од Михаила да му као откуп за себе преда град Београд, овај је рекао: ‘Није у мојој власти да га предам, јер то не допушта краљ угарски.’ Али га цар и даље наговараше да то учини и дозвољаваше му да без икакве страже иде по цариградском граду. Дао му је и велике дарове и четири града у својој држави само да преда град Београд у руке Турцима. Али тај човек био је тако савршен и несаломљив да није хтео да га послуша, него је у својој јуначкој души остао чврст и говорио је: ‘Чујте, браћо моја, Христос је рекао: Ко је у маломе веран, веран је и у већем.’ Када су га присутни Угри саветовали да да Београд као откуп, он рече цару да ће му за три дана поднети извештај, али да пре тога мора послати гласника подбану у Београд, ‘да би и мој подбан дао свој пристанак’. Цар је то допустио и Михаило написа следеће писмо своме подбану у Београду: Наређујем ти и препоручујем да будеш спреман и готов за бор. Кад Турци, њих 500, уђу кроз спољну капију у град, поби те разбојнике да никад више не виде белога дана, јер знај да ја никада више нећу доћи у Угарску.”

Када је подбан прочитао писмо свога господара, заплакао се горко, али ништа није казао гласнику, јер је то била тајна, да не би сазнали Турци. Подбан је написао врло укратко одговор своме господару: ‘Нека буде уверена Ваша Узвишеност да ће бити онако како желите.’ Кад је Силађи добио и прочитао писмо, дао га је цару. Кад га је овај прочитао

¹⁴ Јован Ђорђевић, *Ђорђа Сремца књига о пропасти краљевства мађарског (Georgii Sirmiensis epistola de perdicione regni Hungarorum)*, Српски лѣтописъ, 1859, 98, 1-71.

¹⁵ Р. Пепић, *Нав. студија*, 87-88.

много се обрадовао, па упита Михаила: ‘Колико ћемо турских војника послати да заузму град?’ Силађи одговори на то: ‘Доста ће бити 500 коњаника, после идемо и ми заједно.’ Цар је послао пет стотина коњаника да заузму ‘преславни град Београд’. Кад су ушли у град, Угри су их смело гледали и одмах затворили капију, па све поклали. Кад је за то чуо турски цар Мурат, баци Силађија у тешку тамницу. Био је толико наљућен у своме срцу, да се разболио, што је тако изигран од тога Угрина. Трећега дана нареди да заробљеника доведу из тамнице и да донесу тестеру, па да Силађија завежу за једну греду. Пререзали су га на десет комада. Таквом је смрћу умро.”¹⁶

Запис Ђорђа Сремца изузетно је значајан са становишта тумачења механизма обликовања усмене традиције. Епизода са тајним писмом „које гласнику доноси смрт”, интернационалне распрострањености у усменој традицији (уп. Аа Th 930, III, IV), посредно сведочи о зрелој, формирanoј епској традицији која продире у историјски запис Ђорђа Сремца непуних осамдесет година након догађаја о коме је било речи.¹⁷ Да традиција служи као потка историјским списима о Михаилу Силађију показује и факт да се у причи Ђорђа Сремца место његовог заробљавања „везује за Косово, вероватно по сећању на косовски бој 1448, у коме је и био заробљен први пут”.¹⁸ Процес је реверзибilan. Смели подвизи и бојеви које је велики угарски јунак водио против Турака на границама јужне Угарске послужили су као подлога и узор за песмовану традицију. С друге стране, у духу схватања о историјском карактеру јуначке поезије, колектив епске чињенице повратно учитава у историју посредством предања, чије елементе откривамо у причи Ђорђа Сремца. Фикционално и фактографско сплићу се у нераскидиву нит легенде која се као бршљан свија у префињен поетски ламент над одром знаменитог јунака.

У песми *Попевка од Свилојевића* не помиње се изричito Косово као место где се одиграла битка о којој цару казује заточени јунак.¹⁹ М. Динић

¹⁶ „Занимљиво је да зачетак казивања о покушају султановом да преко заробљеног Силађија дође до Београда налазимо већ у извештају млетачког баила из Цариграда, послатом непосредно после његове смрти. Султан је, обавештавао је баило своју владу, прво дао погубити двадесет осам Мађара, ухваћених са Силађијем, а овог је држао још три дана живог да би ‘на сваки начин сазнао од њега како би могао заузети Београд’ (Nagy-Nyary o. c. I 67). Када у томе није успео, погубљен је ‘свирепо’ и Силађи. Код Сремца је то разрађено у читаву причу. Да је и ту извесну улогу играла народна песма, не може се тврдити, али не може се сматрати ни сасвим искљученим.” – М. Динић, *Нав. студија*, 161-162.

¹⁷ Р. Пешић, *Нав. студија*, 89.

¹⁸ Исто.

¹⁹ По аналогији са забележеним варијантама наводи се да је радња ове песме локализована на Косову: „Иако се Косово не помиње, песма се, очигледно, заснива на истој представи као и песма 25, наиме да је Свилојевић у тој битки заробљен. Јер и ту се као и у песмама о Косовском боју говори о нападу на султанов шатор.” – А. Серенсен, *Нав. дело*, 44.

одбације историјски податак о заробљавању Силађија на Косову.²⁰ М. Вошковић-Stulli пак истиче како је Свилојевић доиста допао турскога ропства након пораза угарске војске у Другом косовском боју (1448).²¹

Када је реч о номенклатури, Армин Павић први износи претпоставку да је Марко Краљевић у песми дошао на место Сибињанин Јанка, који је конститутивни члан епске тројке о којој певају највећма бугаршице са тематском основом Другог косовског боја. Разлог зашто је Марко Краљевић истиснуо Сибињанин Јанка Павић проналази у факту да је песма о Свилојевићеву ропству забележена двеста година после историјског догађаја. Тако су развијена биографија и епска популарност Маркова могли бити чиниоци од пресудног утицаја за алтерирање номенклатуре јунака.²² Говорећи о „три добра јунака” у кругу песама о Другом косовском боју, Драгутин Костић истиче како је Марко „чак у Хрватској у XVII веку успео да као отискани народни јунак замени Јанка”.²³ Према Асмусу Серенсену, „у коликој мери је замагљено историјско чињенично стање показује околност да се трећи јунак на Косову, Јанко, уопште не помиње и да је на његово место ступио Марко Краљевић, који с овим збивањима нема никакве везе”.²⁴

Измене номенклатуре морале су уследити далеко од времена и места радње, као и од терена на коме су бележене најстарије бугаршице. Управо развијене варијанте у распону од непуних двеста година доказују усмену аутентичност песме *Попевка од Свилојевића*, пружајући нам драгоцен показатељ у ком правцу су се развијали поједини мотиви у времену и простору.²⁵

²⁰ „Старије народне песме су дакле везивале за Косово заробљавање Михаила Силађија. Историја међутим тачно зна да то не одговара истини. Силађи је пао Турцима у руке негде у Банату, одведен у Голубац а затим послат султану у Цариград где је и погубљен почетком 1461 године. О томе постоје савремени извештаји (ср. Thalloczi-Aldasy, Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 248; Nagy-Nyary, Matyas kiraly korabol I 67).” – Мих. Д. Динић, *Nav. студија*, 161-162.

²¹ „Bugarštica o ropstvu Sviilojevićevu ima realnu povijesnu podlogu. Szilágyi-Sviilojević bijaše istaknut feudalac i ratnik, po Maretiću bio je ‘čovjek vrlo neobuzdan, silovit i krvolоčan’, dičio se titulom ‘grof bistrički, upravitelj Erdelja, ban mačvanski i vrhovni kapetan donjih krajeva Ungarije.’ Sudjelovao je u boju na Kosovu god. 1448, gdje je Szekely (Sekul) pognuo. Hunjadi (Sibinjanin Janko) uspio je pobjeći, a Szilágyi je zajedno sa svojim bratom pao u tursko sužanstvo; no Murat II pustio ga je na slobodu. Drugom zgodom zaslužnjo je Szilágyija njegov nećak kralj Matijaš i osudio na smrt, ali se on oslobođi tamnice uz pomoć lukavštine svoga kuhara.” – Мјаја Вошковић-Stulli, *Nav. studija*, 29-30.

²² А. Павић, *Nav. studija*, 111-112.

²³ Драгутин Костић, *Два косовска цикла*, Прилози проучавању народне поезије, Београд, 1939, VI, 1, 6.

²⁴ Асмус Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песништва*, превео Томислав Бекић, Београд, 1999, 44-45.

²⁵ *Пјесма цара Сuleјмана*, Богишић бр. 101; Jacke, br. 456, 471, 498; рукопис Б. Главића св. LXXXVII и LXXXVIII, бр. 254-255; Вук, СНП II, бр. 52; Вук, СНП II, бр.

Према првобитном схватању Армина Павића и Асмуса Серенсена, *Попевка од Свилојевића* казивала би догађаје у вези са Другим косовским бојем. Павић је касније изнео мишљење да би се песма ипак могла тицати догађаја vezаних за одбрану Београда 1456. године. Ово мишљење усваја и Мараја Bošković-Stulli.

„Три добра јунака” Другог косовског боја, Сибињанин Јанко (J. Hunyadi), Михаило Свилојевић (M. Szilágyi) и Бановић Секула (Szekely) јунаци су низа песама чији се мотиви преплићу са песмама о Косовском боју из 1389. године.²⁶ У бугарштицама о Другом косовском боју Сибињанин (Угрин) Јанко, Михаило Свилојевић и „сестрични“ Секула Драгуловић доводе се у везу са мотивом веридбе најмлађег јунака уочи њиховог одласка на Косово (Богишић, бр. 20).²⁷ На њих се односи прекрасна митска визија „три виле на три љељена“ коју пред бој доживљава сестра будимскога краља („Угрин Јанко војвода“, „црни бане Михаиле“ и „Секуле Драколовићу“) и која има симболичку функцију предсказивања погибије јунака. Ритуал овенчавања смрћу на бојном пољу у овој песми употребљен је обичајном праксом даривања и уздарја, карактеристичном за сватовски церемонијал (Богишић, бр. 21). У другој бугарштици истакнуто је заробљавање Михаила Силађија након страховитог хришћанског пораза у Другом косовском боју („Цара, бана Михаила жива га су уфатили,/ Невољна јунака“ – Богишић, бр. 25). Свилојевића срећемо и у сватовској поворци краља будимскога (Богишић, бр. 26). Помиње се и у песми о боју на Косову 1448. у којој Сибињанин Јанко у функцији гласника односи у Будим руку краља Владислава, који је иначе погинуо четири године раније у бици код Варне (Богишић, бр. 29). Бугарштице памте Хуњадијеву женидбу сестром Михаила Силађија (Богишић, бр. 23). Гласовит је дијалог Михаила Свилојевића и његове сестре Маргарите која хита Јанку, у Ђурђеву тамницу, спремна да жртвује синове како би сачувала мужевљеву главу. Потребитост приношења ове страшне жртве Маргарита – епска Медеја објашњава на сувово натуралистички начин („Ја ћу с мојјем господаром јоштер дјеце породити,/ Али нећу са дјецом никад мога господара“, – Богишић, бр. 10).

Иако се среће и у неким позније забележеним десетерачким песмама,²⁸ Михаило Свилојевић је превасходно јунак старије бугарштичке традиције, забележене у далматинском приморју у 17. и 18. веку. Како време одмиче, његова слава бледи, а име се потискује. У млађим епским

50 (фрагмент); *Ерлангенски рукопис*, бр. 67; Вук, СНП II, бр. 69, 74; *Пјеванија*, бр. 151; Петрановић II, бр. 49; Вук, *Ковчежић*, стр. 89-90.

²⁶ Д. Костић, *Нав. студија*, 1-17.

²⁷ *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, сабрао и на свијет издао Валгазар Богишић, Гласник Српског ученог друштва, X, књ. I, Биоград, 1878.

²⁸ В. М. Bošković-Stulli, *Nav. studija*, 29.

песмама Свилојевић се појављује углавном као учесник у сватовским поворкама, без истакнутих сијејних функција и развијене епске биографије. Пада у очи да се и у песмама о Другом косовском боју у бугарштичком слоју певања Михаило Свилојевић појављује у сразмерном нескладу у односу на историјску улогу коју је имао у одбрани јужне угарске границе и у борбама против Турака. Он је по правилу у сенци својега зета Јаноша Хуњадија и његовог сестрића, славонског бана Јована Секеља. Главни јунак Другог косовског боја заправо је „млади и витешки Јован Секељ (Секула Драколовић)”, који у томе боју и „гине у сукобу с циновским турским мегданцијом”.²⁹

О Сибињанин Јанку се у усменој традицији пева пре свега у вези са његовим тамновањем у Смедереву после повратка са Косова 1448. године.³⁰ То је тема најстарије забележене бугаршице из 1497. године. О овом догађају говоре још две песме из *Дубровачког рукописа* (Богишић, бр. 10, 26). Поред песама о Другом косовском боју Сибињанин Јанко се често среће у сватовским поворкама јунака „старијих времена”, као и у другим песмама у којима се опева његов нескривени антагонизам према деспоту Ђурђу Бранковићу (*Смрт војводе Кајиџе*, Вук, СНП II, бр. 81).³¹ У српској усменој традицији доведен је у генеалошку везу са деспотом Стефаном Лазаревићем, у забележеном културноисторијском предању које је типолошки идентично мотиву о рођењу јунака у херојској епопеји *Шахнами* персијског песника Фирдусија из 10. века. О томе говори једна сачувана бугаршица из рукописа непознатог Бокеља (Богишић, бр. 8), као и предање о Сибињанин Јанку које је пу-

²⁹ Д. Костић, *Нав. студија*, 11.

³⁰ Сибињанин Јанко је био чувени угарски војсковођа Јанош Хуњади (око 1387-1456). „Био је познат по јунаштву у борби са Турцима и спадао је „међу најславније људе свога времена” у Европи. Рођен је око 1387. „негде у Ердељу”. Влашког је порекла а име Хуњади добио је, као и његов отац, по ердељском граду Вајда-Хуњад, јер је краљ Сигисмунд даровао град Јанковом оцу. Наше народне песме га зову Сибињанин по ердељском граду Сибињу, којим није управљао. После сукоба са Турцима 1438-1439, постао је бан северински, а 1441-1443. ратовао је у Угарској, Србији и Бугарској. Постао је ердељски војвода 1442. Учествовао је у бици на Варни 1444. Предводио је хришћанску коалицију у боју на Косову против султана Мурата II 1448. Изабран је за регента краљевине Угарске у време малолетног краља Ладислава Постума. Прославио се својим борбама под Београдом 1456, када је заједно са Иваном Капистраном и Михаилом Силађијем разбио Турке. Недуго након тога умро је у Земуну од куге.” – в. Ј. Ређеп, *Сибињанин Јанко. Легенде о рођењу и смрти*, Нови Сад, 1992, 7-8.

³¹ *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Каракић, књ. II, у којој су пјесме јуначке најстарије, Беч 1845. *Сабрана дела Вука Каракића*, књ. V, прир. Радмила Пешић, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Каракића 1864-1964 и двестагодишњици његова рођења 1787-1987, Просвета, Београд, 1988.

бликовано у Вуковом *Српском рјечнику*³² и забележено у бокељском *Савинском летопису* из 17. века.

Функција Михаила Свилојевића у већини сијејних модела наведених бугаршица је периферна. Он је ту да употребуни слику „три добра угарска јунака”. Његов епски лик представља основу на којој се тка повесмо прича и песама о јуначким предузећима друге двојице најистакнутијих угарских јунака забележених у српској и хрватској усменој традицији, Сибињанин Јанка и Бановић Секуле. Чак ни у савременим турским изворима о сукобу Али-бега Михалоглу и Михаила Силађија негде у околини Дунава 1460. године, у бици у којој је велики угарски јунак и заробљен, готово да нема речи. Ако изузмемо поему дервиша Мухамеда, познатог под песничким псеудонимом Сузи Челебија, *Ghazevâtnâme-i 'Ali-beg Michâl-îghlî* (*Књига о светим ратовима Али-бега Михалоглије*) у изворима о томе влада мук. А уклањање Михаила Силађија са политичке сцене у вези са догађајима око српске деспотовине за Турску царевину нипошто није био догађај од ефемерног значаја.³³ У ствари, може се рећи да је *Попевка од Свилојевића* из 17. века једина песма у којој се Михаило Свилојевић обрео на место и у улози главног јунака.

Структуру сијејног модела *Попевке од Свилојевића* грађе два основна мотива, „мотив казивања о јунаштву тројице ратника и мотив извођења подвига најхрабријег од њих”.³⁴ Биографска подлога блиска је мотиву заробљеног јунака у тамници који се исповеда непријатељском владару након боја. Радмила Пешић међутим наглашава да би се само овај мотив казивања о јунаштву тројице ратника могао довести у везу са реалијама из Свилојевићева живота. То не значи да је модел генерисан ексклузивно из историјске судбине јунака. Име Свилојевићево, које је морало бити славно у временима херојске борбе против Турака у 15. веку, представљало је добар медијум за успостављање контакта са ста-рим песничким мотивом по типолошки сродној епизоди о тамновању у Цариграду. Начин обраде мотива, савршенство лирског митолошког уводног оквира о разговору девојке и месеца о судбини злосрећног заручника, строга симетрија композиционих сегмената и префињен бугарштички тон плод су дуготрајног обликотворног процеса.

Маја Bošković-Stulli истиче високе естетске вредности лирског увода који „дaje pjesmi nestvarnu, mitsku dimenziiju”. Песму одликује бугаршицама својствени „oplemenjeni viteški duh”.³⁵ Лирски митолошки

³² Вук Стефановић Каракић, *Српски рјечник II (1852)*, Сабрана дела Вука Каракића, књ. 11, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Каракића 1864-1964, прир. Јован Кашић, Просвета, Београд, 1987, 925.

³³ В. Aleksije A. Olesnicki, *Nav. studija*, 1-183.

³⁴ Р. Пешић, *Нав. студија*, 90.

³⁵ M. Bošković-Stulli, *Nav. studija*, 37.

увод „отвара“ простор по вертикални транспонујући епску радњу на симболички астрални план. На основу елемената митолошке фантастике у сцени разговора девојке и месеца о збињавањима на тајанственом „истоку“ у песми би као палимпесст могло бити очувано тамно сећање на древни космогонијски сије о смењивању годишњих доба. Свилојевић који чами у цариградској тамници могао би представљати епску параболу мита о заточеном сунцу које се још увек није вратило са зимског повратника. Тако би се радња песме, у сложеном композиционом поступку, истовремено одвијала на три колосека: а) *митском*, у коме се казује космогонијски сије о обнављању природног тока животног циклуса; б) *историјском*, чији наративни ток прати реалне догађаје и јунаке из 15. века; в) *емотивном*, који се заснива на интимној драми забринуте заручнице и вољеног војна чија је судбина у далекој и туђој земљи крајње неизвесна. Елементи митолошке фантастике у уводу песме сабирна су тачка из које се пројектују све три исходишне композиционе линије. На емотивном плану, питања забринуте заручнице дају сасвим другу димензију одсечном војничком дијалогу између заточеног јунака и охолог цара:

„Ali side divojka misecu govoriti,
neboga divojka:
‘Kaži meni, lipi misec, koj dohodiš z istoka,
jesi vidil Carigradu moga mlada Svilojevića,
zaručnika moga?
Je li i sad (u) životu, a da su ga izgubili?’
Ali side jasan misec toj divojki govoriti,
zaručnici mladi:
‘Jesam vidil pred včerom u lipomu Carigradu,
i hoću ti istinu nut’, divojka, kazivati,
gizdava divojko!
Tako mi se ne mrčati kako istinu kazivati...”³⁶

Експозиција која није непосредно повезана са основним сијејним моделом типолошки „стоји на истом нивоу у композиционо-сијејном смислу са девојком која куне чарне очи што нису виделе лијевљанско робље (Вук III, 50), а улога месеца као наратора иста је као и казивање звијезде данице о диоби Јакшића (Вук II, 97)“.³⁷

Сије је формално уређен на подлози „метричко-синтаксичких модела“ бугаршица насталих у вековном процесу „апстраховања“ и „кон-

³⁶ Песма се наводи према тексту Маје Вошковић-Стулли (*Nav. studija*, 33-35), који прати Миклошичево друго, поправљено издање оригиналног, данас изгубљеног изворника.

³⁷ Р. Пешић, *Нав. студија*, 91.

дензације” у језику, подложних „мијени традиције”.³⁸ Композиција песме је прстенаста. У митолошки оквир са разговором заручнице и месеца уклопљена је прича о јунаку који тамнује у Цариграду. Када се од стране уводни лирско-митолошки оквир, ретроспективним поступком наратора пред публиком ће вакрснути древна епска прича о херојској одважности испољеној у борби против далеко надмоћнијег непријатеља. Нарација је обликована драмском техником. Серија питања и одговора поређаних у тростепеној узлазној градацији омогућава крајње прецизно сегментирање текста. „Конструктивне границе” (Н. Петковић) су реплике јунака, стилизоване у духу бугарштичке традиције, удвајањем глагола у анафорски уређеном исказу. Прва целина почиње девојчиним питањем. Друга пак саслушањем Свилојевића у Цариграду. Трећи пут формула се уводи ради издвајања самога наратора као кључног јунака у нетом минулим збивањима. Свако понављање формуле укључује нови композициони прстен у структуру песме:

„Car je činil preda se nut' junaka dozivati,
car sileni turski,
tere side govoriti mladomu Sviлојевићу:
'Da imаш mi istinu, Sviлојевић, kazivati,
moj sužnju nevoljni,
što te hoću zmožan car ja sadahna opitati.'

Ali nasta Sviлојević silnu caru govoriti,
caru čestitomu:
'Tako mi se gvožđa moga i nevolje oprostiti,
hoću ti ja istinu, gospodine, kazivati,
moj sileni care!'

Ali nasta sileni car sužnju svome govoreti:
'Koj (je) ono junak bio side brade do pojasa,
sužnju moj nevoljni,
koj Turaka pobijaše buzdohanom šestoperom,
tere vojsku pobijaše, i nitko mur suprot staše.
kaurinu jednu?'

Ali nasta Sviлојević caru zmožnu govoriti:
'Ono biše delija, koj Turaka ubijaše
s mojim buzdohanom,
side brade do pojasa Kraljeviću vitez Marko.'

'A on junak koj biše koj kopijem obaraše
vitezove moje,
tabor moj progario, i brki mu do ramena?'

'Ono junak bijaše Sekula sestričiću,

³⁸ Alois Schmaus, *Formula i metričko sintaktički model (O jeziku pjesme u bugaršći)*, u: *Usmena književnost*, prir. Maja Bošković-Stulli, Zagreb, 1971, 143-144.

junak jedan vrli,
brke imal do ramena, kopjem Turak prometival.'
'An on junak gdo biše mlado momče golom sabljom
na duratom jednom,
prik tabora moga prošal sikuć ljuto mojih Turak,
bil došal do šatora na viteškim konjem,
jedno mlado momče,
kod šatora rasikao konopce šatorove,
i ja sam se kumaj maknul da ni me je posikao
mene gospodina?'
Ali side Sviлоjević caru svomu govoreti:
'Ono sam ti glavom mojom na medanu,
moj čestiti care,
u rukah ti britka sablja, a na zemlji glava moja,
ono sam ja Sviлоjević golom sabljom prohodio
prik tabora tvoga.
I još jesam konopce kod šatora prosikao,
i da bi se ne bil maknul ispod britke sablje moje
moj čestiti care,
bil bi tebe ja rasikal pred tvojimi delijami.'"

Наратор ефектно користи ретроспективу како би приповедајући о прошлости припремио терен за онај део времена који следи. Линија која раздваја време плусквамперфекта од времена говорења драматично је реска. Увођењем мотива избора смрти у структуру сижеа све се у магновењу мења. Извештај се претвара у радњу.

Други композициони сегмент песме испеван је у објективној наративи. Са првог лица прелази се на треће како би се илузијом о објективности казивања радња лишила лирске интонације, а јунак благовремено ослободио ризика да буде оквалификован као разметљивац и хвалиша. Све ово је неопходно како би Свилојевић у пракси демонстрирао исто оно јунаштво које га је вербално уврстило у врх градативне лествице у уводном сегменту радње:

„Ali side car sileni sužnju svome govoriti,
sužnju nevoljnemu:
'Kojum smrtjom hoćeš ginut, izberi si najvoljenju?'
Tere side Sviлоjević caru zmožnu govoriti,
caru čestitomu:
'Sabljom sam se hranio, od sablje ћu i umriti:
čini mene posaditi na mojega dobra konja,
moj čestiti care,
sablju moju da pripašu a naopak ruke svežu,
ter me čini s janičari na medanak izvoditi,
moj sileni care!

Da junaci među sobom zavezana da me gube.³⁹
 Zapovidal car delijam tri stotine janičarom,
 Turkom vitezovom,
 da imaju junaka pod oružjem pogubiti.
 I kad Turci vođahu zavezana sužnja mlada,
 jedno mlado momče
 ali nasta jedan Turčin nut ostalim govoreti:
 ‘Što hoćemo zavezana kaurina pogubiti,
 mlada Svilojevića,
 što bi nam se špotovali i ostali vitezovi!’
 Ali sidu prosta činit i ruke mu odvezati
 mladu Svilojeviću.
 Britku sablju izmače, konjica pothodi,
 mnogo Turak posiče nut careve delije,
 janičare Turke,
 tere junak dovede na busiju Kraljevića,
 vsi Turci mi izginohu, neg’ jednoga propuščahu
 ranjena junaka,
 koji k caru glas odnosi kak su sužnja izgubili!”

Лирски интонирано уводно казивање нема паралелно финале у коме би се говорило о повратку јунака заручници. Песма се завршава типичном епском формулом о једином преживелом непријатељу који треба да однесе глас о победи, широко распострањеном „у бројним песмама средњих времена о отмици и потери”.⁴⁰

„Витешки дух” бугаршице испољава се у епској стилизацији мотива о избору јуначке смрти посредством психолошког паралелизма којим се метонимијски поистовећује сабља као круцијални епски атрибут јунака са јунаком самим:

„U rukah ti britka sablja, a na zemlji glava moja”

 „Sabljom sam se hranio, od sablje ču i umriti.”

Када се говори о опису „три добра јунака” чија јунаштва султану приповеда заточени јунак, Мaja Bošković-Stulli добро примећује да је Свилојевић још од иницијалне позиције „као млад заруčnik nevidljivo utkan u pjesmu; zbog toga gradacija u opisima junakâ, o kojima car propituje Svilojevića, nije utemeljena na sve većem porastu junačke snage, nego на stupnjevanju prema dobi, od starosti prema mladosti”.⁴⁰

Поставља се ипак питање како је могуће да је Марко Краљевић у песми представљен као стари вitez, док Секулу, који у традицији по пра-

³⁹ Р. Пешинћ, *Нав. студија*, 92.

⁴⁰ M. Bošković-Stulli, *Nav. studija*, 37.

вилу има улогу младог јунака, красе огромни црни бркови? Сијејни модел захтева од певача да Свилојевића, као заручника, колективу представи у најлепшем светлу. Да ли је то разлог што је Марко описан као вitez „side brade do pojasa”? Или се ради о томе да Секули, као традиционално младом јунаку у епској поезији, старост ни под каквим околностима не би могла пристајати? Ако погледамо мало пажљивије Свилојевићево казивање о Марковом подвигу, видећемо да епски атрибути које јунак поседује не одступају ни на који начин од слике која је формирана у временском распону од 16. до 19. века. Иако вitez, Марко је истовремено и страшна „delija” опремљена „buzdohanom šestoperom”, која као од шале почини чуда од јунаштва у султановој ордији. То нам посредно показује да су одређени елементи епске биографије Марка Краљевића у 17. веку несумњиво већ оформљени и устаљени у епској пракси.

Постоји, међутим, један детаљ који баца сасвим другачије светло на Маркову улогу у овој песми. Када, наиме, Свилојевић надмудри своје противнике и докопа се ратничких оруђа, макар и рђавих својстава и потамнелога сјаја, он ступа у отворени бој са далеко надмоћнијим непријатељем. Свилојевић dakле прибегава витешким модусима борбе. Марко пак четује на хајдучки начин. Свилојевић разбијене Турке наводи „na busiju Kraljevića”. У садејству са мотивом о преживелом непријатељском гласнику који носи вести о поразу, овај детаљ дискретно сугерише хајдучки контекст којим се прецизније одређује време извођења бугаршице („извођачко време фолклора”).

Ако упоредимо најстарије записи о Марку Краљевићу који потичу из 16. и 17. века, видећемо да његов епски лик не одступа много од представе коју нам даје млађи слој епског певања. И у балади о братоубиству и у песми о „три добра јунака” Марко је представљен највећима као хајдук („гусар”) који се уклапа у интернационалне сијејне моделе на основу изграђене епске славе и пријемчивости за најразличитије мотивске заплете. Било да је братоубица у бугаршици *Марко Краљевић и Андријаш* или седобрadi старац⁴¹ у песми о Свилојевићу, Марков синкретични епски лик вitez-хајдука у овим песмама потпуно је саображен сијејним моделима у којима се појављује, конзистентан је и целовит.

Измене номенклатуре у забележеним варијантама *Попевке од Свилојевића* још нам више могу рећи о механизму обликовања и преношења епске традиције у дијахронијској перспективи. Сијејни модел развија се у три основна правца. Поједине песме акценат стављају на први мотив, исповест заробљеног јунака у тамници, елиминишући мо-

⁴¹ Према оправданој сугестији проф. Наде Милошевић-Ђорђевић, није реткост да Марко Краљевић и у културно-историјским предањима буде представљен као старап са седом брадом. В. Срета Стојковић, *Краљевић Марко*. Збирка од 220 народних песама и 90 проповедака, 28. књига Друштва св. Саве, Нови Сад, 1922.

тив избављања из тамнице. Друге пак опструирају уводни мотив и реализују само мотив избора смрти. Треће се консеквентно држе извornог модела те обрађују оба мотива. У жанровском смислу, позније варијанте по правилу искључују уводни лирски композициони оквир и акценат стављају на потоње епско збивање. Уколико се у појединим варијантама уводе лирски елементи у структуру песме, то се постиже одабиром «лирског» стиха (дванаестерац, осмерац) као и шаљивом интонацијом којом певачи потказују епски свет, компромитујући свечани тон бугаршице и доследну епску мотивацију бугаршице о Свилојевићу.

У десетерачкој песми из *Дубровачког рукописа*, забележеној у 18. веку, под називом *Пјесна цара Сулејмана* (Богишић, бр. 101), која је временски најближа бугаршици о Свилојевићу, Марко се не појављује. Као ни Свилојевић, уосталом. „Три добра јунака” у овој песми су „Хреља Бошњанин”, „Кобиловић Милош” и „Секуо” у узори главног носиоца радње. Радња је локализована на води Ситници, што посредно упућује на Косово као место одигравања боја. Непријатељски цар је султан Сулејман. Помињање Крајине и „генерала Бергентиновића” сугеришу место и време извођења песме. У уводу се развија класичан мотив писања књиге („Књигу пише царе Сулејмане”) са позивом на јуначки мегдан који подразумева уобичајену витешку етикацију („Да се онди сабљом огледамо,/ Да видимо, ко је бољи јунак!”). Међутим, онога тренутка када певач помене воду, табусани простор у српској народној култури, аутоматизам формуле ће га навести да у сиже укључи елементе који се згодно уклапају у амбијент. Тако турски султан постаје супституција демонског бића које има функцију да затвори изворе и узрокује космичку сушу, а наш јунак културни херој пред којим стоји задатак да поврати поремећену хармонију у природи:

„А цар паде украй Ситнице воде,
Сву Ситницу воду затворио,
Тер ценерале воде не имаде.”

Комплексност епског певања потврђује се и поливалентношћу мотива присутних у структури песме. У мотиву затварања извора поред митских присутне су и хајдучко-ускочке референце, будући да је „уводни део грађен на мотиву о захитању воде и заробљавању, познатом у старијем слоју певања о ускоцима”.⁴²

Турци ухвате Секулу у тренутку када оде по воду „да напоји жећахну дружину”. Следи мотив исповести заробљеног јунака, који у себи садржи ретроспективу јунаштва:

⁴² Р. Пешић, *Нав. студија*, 92.

„Секулу је царе бесједио:
 ‘Кажи право, мој невољни сужње!
 Што но јунак на дорату коњу
 У војску се моју нагоњаше,
 И по тридес’ глава одсј’ецаše?
 Кој’ ли јунак на зелену коњу
 У војску се моју нагоњаше,
 Дружину ми копјем пробадаше,
 Преко себе мртве приметаше?
 Кој’ ли јунак на вранчићу коњу,
 У војску се моју нагоњаше,
 До мога чадора доходјаше,
 Од чадора тенепе прес’јецаše?”

Видимо да је овде дистинктивни фактор на основу којега се врши градирање јунака боја њихових коња. Комплетну поетску слику добићемо век доцније у сјајној песми о женидби од Задра Тодора (Вук, СНП III, бр. 24) у којој се јунаци разликују како по физичким детаљима, тако и префињеним нијансирањем боја којима су представљени њихови коњи, одора и опрема. Секулов одговор упућује на „три добра јунака” од којих се по одважности истиче управо невољан сужањ:

„Ја сам борме, мили господаре,
 Хотио сам те погубити јунак!”

За разлику од бугарштице о Свилојевићу у којој је мотив избора смрти представљен веома сажето, овде је акценат управо на контрастирању различитих видова понижавајућих метода мучења и казне која би једина могла бити достојна статуса епског јунака. Реч је о обрту који има трочлану структуру словенске антitezе:

„Њему вели царе Сулејмане:
 ‘Што ћеш сада, мој невољан сужан!
 Којом ћу те смрти уморити?
 Али ћу те бацит’ у Ситницу воду,
 Ал’ на живом нагорјети огњу,
 Али ћу те обесит’ јунака?’
 Без страха му Секуо бесједјаше:
 ‘Ја нисам риба, да по води пловим,
 Нит’ сам дрво, да на огњу горим,
 А ни лупеж, да о дрву висим:
 Нег’ сам јунак, за боја сам створен,
 За мене је сабља сакована,
 Дај ми, царе, твоју сејксану,
 Свежите ми руке наопако,

И обје ноге под коњицом,
Припашите сабљу зарђану,
Пуштајте ме крајем Ситнице воде,
И са мном триста јагњичара,
Нека мене на мачим' разнесу;
Кој' моју донесе ти главу,
Дај ми њему пуста вранића мога.””

Секуо се, међутим, не ослобађа веза на рукама ни лукавством нити епским умећем већ чудом:

„Тешко Секуо уздисаше, Бога спомињаше,
Саме му се руке развезаше...”

Једном употребљен механизам избављања јунака увођењем елемената хришћанске фантастике (чудо) мотивисаће асоцијативном каузалном везом у подсвети извођача и колектива посве закономерну нужност даљег уплитања хришћанско-религиозних представа у сијејну структуру песме. Јунаци ће се најпре помолити Богу па тек онда кренути у бој:

„Али ценерале на ноге скочио,
Ту клекоше, Богу се помолише,
За бритке се маче ухитише,
У Турке они јуриш учинише.
Мили Боже, на свemu ти хвала!
Да је кому стати, тер гледати,
Дје хрватске сабље сијевају,
А и турске полијећу главе.””

Финалном формулом указује се на хајдучку средину и време фолклорног извођења песме:

„Тада робља врло цјено бјеше
Два Турчина за кабао вина,
Један Турчин за оку духана!””

У овој песми откривамо занимљиву номенклатуру јунака. Поново их је тројица, међу којима се један, заточени подвигник, највећма истиче јунаштвом. Овде, међутим, не затичемо ни Свилојевића ни Марка Краљевића. Главни јунак је Јанков традиционални сестрић, Секула. Очигледно је механизам измене номенклатуре и у овој песми везан за Марка Краљевића, иако се његово име експлицитно не помиње. Марко је морао бити онај „зупчаник” који је омогућио преношење радње на

два своја традиционална побратима, Милоша и Рељу. У епској народној поезији „старијих времена” пријатељства су по правилу уређена по принципима тројства. Најпознатија јуначка тријада наше епике свакако је тројство Марко – Милош – Реља.⁴³ По сличном механизму у песми је Секулино име алтернирало са именом Михаила Свилојевића. И Секула је део епске тријаде Другог косовског боја. Посредник је овде морао бити Јанко, иако је његово име истиснуто већ у песми *Попевка од Свилојевића*.

Једном уведено име Марка Краљевића у сижејну структуру песме изазваће тектонске поремећаје у равни номенклатуре и сижејних функција јунака. Последица ће бити преплитање круга јунака око Марка Краљевића са оним првобитним, угарским.

И у варијантама *Бановац Секуле* из Вукових необјављених рукописа⁴⁴ (Вук, СНПр II, бр. 69) долази до интерференције између два епска делокруга. „Три добра јунака” у овој песми су „војвода Јанко”, „Реља Бошњанин” и „Бановац Секуле”. Уводни мотив је такође захватање воде са Ситнице. Секула одлази по воду са Ситнице коју потребује његов рањени ујак Јанко. На води га заробљавају Турци. Следи разговор између цара и Бановаца Секуле:

„Шњим се царе дивно разговара:
‘О, дијете, Бановац Секула,
Што те питам да ми право кажеш –
Кад бијасмо боја у Косово,
Који бјеше јунак на дорина,
На дората коња путастога,
У руке му бјеше копје убојно,
Те на копје Турке намицаше,
По два и два намицаше?
Ко ли други јунак на вранчића –
У руке му бјеше топузина,
Топузом Турке туцијаше,
Од муке им очи искакаху?
Ко ли трећи јунак на зекуна,
Што носаше сабљу у рукама,

⁴³ „Но, иако ретко у акцијама, Реља је јунак равноправан са Марком Краљевићем и Милошем Обилићем. Он је један од прве тројице јунака у нашој народној поезији. Другу тројицу, везану углавном за Косово, чине Милош Обилић, Иван Косанчић и Милан Топлица. Сва остала јуначка побратимства мањег су значаја.” – Војислав Ђурић, *О Рељи Крилатици у песништву*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1976, 42, 1-4, 62.

⁴⁴ *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Карадића*, књига друга, *Пјесме јуначке најстарије*, приредили Живомир Младеновић и Владан Недић, САНУ, Одељење језика и књижевности, Београд, 1974, бр. 69, 216-218.

А укова у облуку ћорде,
 Те косаше с обљедвије стране,
 Што три пута прејази Ситницу
 Од Турака и самур-ћурака,
 Догна коња до шатора мога,
 Посјече ми три нереуе златне
 И уграби три јабуке златне?’
 Секуле му ријеч одговара:
 ‘Што ме, царе, које јаде питаши,
 Све ћу тебе по истини казат’.
 Што јунака кажеш на путаља,
 Оно бјеше војевода Јанко;
 Што другога на коња вранога,
 Што топузом Турке туцијаше,
 Оно бјеше Рельја Бошњанине;
 Што ли трећи на коња зеленка,
 Те три пута прејази Ситницу
 Од Турака и самур-ћурака,
 Ево ти га, царе, под шатору!
 Кад ти догнах коња до шатора,
 Да сам тебе, царе, познавао,
 Ја бих твоју главу изгубио!
 Ако ли ми боље не вјерујеш,
 Бачи у цепове руке,
 Извади три јабуке златне –
 Јесу ли ово, царе, твоје биле?””

Задивљен његовим јунаштвом цар пушта Секулу из тамнице тако да други мотив избора смрти и ослобађања јунака изостаје:

Тадер му царе проговора:
 ‘Аферим ти, дијете Секуле!’
 Па му даде стотину цекина:
 ‘Хајде, синко, низ Стамболу граду,
 Те потражи за Јанка понуде...”

У песми *Војвода Секула* (Вук, СНПр II, бр. 69) јављају се сви конститутивни елементи сијеа. Радња је локализована на Косову. У складу с тим, и номенклатура се мења. Непријатељски владари су српски кнез Лазар и турски цар Мурат. Три добра јунака пак овде су Секулин ујак „од Сибина Јанко”, његов „родитељ Дмитар Јакшић”, и сам Секула. Секула одлази по воду од Турака, јер је кнезу Лази „дотужала жеђа”. Сије је заснован на оба изворна конститутивна мотива. Други део обухвата јунаково избављање из тамнице и његов обрачун са Турцима. Нов детаљ је да Секула смртно рањава царевог сина и шаље га султану

Мурату као гласника. У финалној позицији, након доношења воде, турски цар износи молбу да кнез Лазар замени Секулу за тридесет хиљада врсних Турака и девет товара блага. Кнез Лазар овај предлог, грохотом се смејући, одбија. Питања о „три добра јунака” гласе:

„Који оно добар јунак беше
На дорату коњу великому,
На њему свакојако одело:
Рисовина и самуровина,
На глави му калпак и членка,
А у руци крстат барјак држи,
Крстат барјак од зелене свиле,
О барјаку ките сува злата,
Ветар дува, ките завијава,
Те дората по прсима бије,
Љуто моје растерије Турке,
Растерије на буљуке Турке,
На десетом’ сабљу зауставља?” (...)
Јао, Секула, моје чедо драго,
Који оно добар јунак беше
На алату сав у суву злату,
На глави му калпак и членка,
И у руци крстат барјак беше,
Крстат барјак од зелене свиле,
О барјаку ките сува злата,
Ветар дува, ките завијава,
Те дората по прсима бије,
Љуто моје растерије Турке,
Растерије на буљуке Турке,
На десетом сабљу зауставља,
По десет ји на копље набада,
Од јунаштва на рамена диже,
Пак с рамена у то море баца? (...)
Ој, Секула, моје чедо драго,
Који оно добар јунак беше
На дорату коњу маленому,
На њему је свакојако од’јело,
Рисовина и самуровина,
На глави му калпак и членка,
А у руци крстат барјак држи,
Крстат барјак од зелене свиле,
О барјаку ките суво злато,
Ветар дува, ките завијава,
Те дората по прсима бије,
Љуто моје растерије Турке,
Растерије на буљуке Турке,

У десетом сабљу зауставља,
На мој шатор коња натерује,
Сав ми шатор на мачу разнесе
И посече до мене везира,
Баш Османа до десна кόљена,
Десну му одсјекао руку,
И однесе јабуку од злата,
У јабуки два камена драга,
Који кошта пола царства мога?""

У другом делу песме појављује се, у веома развијеној форми, мотив избора смрти:

„Јао, Секула, јао, једна курво,
Да си мене онда ухватио,
Каквом би ме смрђу уморио –
Ил' би мене на ватру сложио,
Или би ме у море бацио
Или би ме, море, обесио?
Ал' беседи Секула војвода:
‘Цар-Мурате, веро некрштена,
Ниси курва да на ватри гориш,
Ниси тиква да о дрву висиш,
Ниси риба да по води пловиш,
Већ си јунак да гинеш јуначки –
Беле би ти савезао руке,
Дао би ти ђогу истерана,
Који никад потрчат' не може,
Дао би ти сабљу зарђану,
Што се никад извадит' не може,
Пустио б' те кроз поље Косово,
А за тобом тридесет катана,
Нек' ти, царе, одсијеку главу!""

Избављање јунака посредовано је чудом и активном улогом хришћанских светаца који се појављују у симбиози са претхришћанским митолошким елементима, вилама у функцији епских помоћника. Јунаку је:

„Света Петка одрешила руке,
А Недјеља сабљу наоштрила,
Сестра вила ђогу разиграла...”

Порекло песме није утврђено, али она вероватно припада кругу тзв. *сремског певања*. Радмила Пешић упућује на њену повезаност са

песмом о смрти војводе Кајиће (Вук, СНП II, бр. 80).⁴⁵ Сличан сижејни модел развија и песма *Секула (Пјеванија*, бр. 32)⁴⁶ у којој Бановчић Секула ослобађа свог ујака, војеводу Јанка.

Збуњује у овој песми то што се поред Секулиног традиционалног ујака Сибињанин Јанка, чије су име и појава сасвим умесно сапостављени Секули у сижејном моделу, појављује изнебуха, и то први пут у две стагодишњем динамичном развоју сижејног модела, Дмитар Јакшић. Међутим, и овде постоји једна дубља песничка логика. Дмитар Јакшић је нешто млађи савременик Михаила Свилојевића, истакнути антитурски борац, који се доводи у везу са угарским краљем Матијом Корвином и посебно, најпознатијим млађим Бранковићем, Змај Огњеним Вуком. Није случајно што се у књизи Ђорђа Сремца „о пропasti краљевства мађарског“ налази и епизода о мегдану Димитрија Јакшића Старијег под Бечом са једним немачким вitezом, вероватно увршћена у повест под утицајем народне епике. Наведено место, у преводу Јована Ђорђевића, гласи:

„И један између непријатеља врло разглашен немачки јунак додијао је Мађарима оружан и на коњу. И нико га не смеђаше дочекати; само га гледаху, и многе покоре чињаше од Мађара. И (краљ) разљути се у срцу свом, и рече: ‘ко је тај јунак, да ми надбије овога лопова, таки би му поклонио један град са свима приходима’. На то стане пред њега један војник Рац Димитрије Јакшић: ‘Ако ми дадеш краљу што си казао, ја ћу покушати с њиме.’ Краљ даде руке своје у руке Димитрија Јакшића. Димитрије Јакшић с војницима својима спреми се за битку како најбоље може. Други дан немачки војак изиђе на бечку капију, и почне дрзновено свога коња заигравати. И јаве Димитрију Јакшићу, да је немачки војак већ изишао на мегдан. Онда Рац овај скочи на коња са својом дружином, и рекне својим војницима: ‘Прави сведоци војници моји, дајте ми само да узмем у десницу мач мој; одма ћете видити моје дивно војевање, борећи се сам самцит одважно с његовом четом.’ И тако учине; а кад узме (мач) у своју десницу, удари један пут, и одма га на две поле свали на земљу. Али је (Немац) био сав у гвозденом оклопу, и (Јакшић) узме стражњу половину сам у своје руке, па је баци пред краља у чадору. Краљ кад то види, дивио се врло, како је рацки војник тако свој посао свршио с разглашеним немачким војником. Краљ рече жалостиво: ‘А што си га погубио? Больје да си ми га жива довео, да га у мојој земљи раним и негујем због његова славна јунаштва.’ И краљ испуни обећање, поклони му град Корођ...”⁴⁷

⁴⁵ Р. Пешић, *Нав. студија*, 94.

⁴⁶ Сима Милутиновић Сарајлија=Чубро Чојковић, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, Лайпциг, 1837 (приредио Добрило Аранитовић, Никшић, 1990).

⁴⁷ М. Динић, *Нав. студија*, 164.

Ђорђе Сремац на овом месту приповеда о угарској опсади Беча из 1477. године, када су у походу краља Матије Корвина запажену улогу имали деспот Вук и браћа Јакшићи. Овај историјски догађај послужио је као основа за бугаршицу у којој Вук Огњени са побратимом Митром Јакшићем излази као краљев заточник на мегдан турском јунаку Протопопић Николи, који је сасвим пристојно опскрбљен митским атрибутима, да би га јуначки заробио (Богишић, бр. 15). Песма је забележена у више варијаната (*Ерглангенски рукопис*, бр. 59, *Пјеванија*, бр. 152). Према Алекси Ивићу, овде је у ствари реч о мегдану Димитрија Јакшића Млађег са једним Татарином приликом опсаде Кошица 1490. године.⁴⁸

Отуда се ни Дмитар Јакшић у овој варијанти сижејног модела не појављује случајно. Поетска артикулација његовог лика засигурно је реализована на основу магловитог колективног сећања на велики углед и историјски значај породице Јакшић у Угарској. Алтернација номенклатуре заоснована је на везама Дмитра Јакшића са знаменитим угарским јунацима.

Песма из рукописне збирке Балда Главића мотивски заплет такође гради на познатој причи о заробљавању јунака на води, „ali je ova Glavićeva pjesma Bogišićevu pjesnički mnogo nadvisila, a po tipu je poprimila neke hajdučke crte“.⁴⁹ Јунаци у овој песми су „Сењанин Иво“, „Сибињанин Анко“ и „Секул“. Очита је паралела са песмом *Војвода Секула* (Вук, СНПр II, бр. 69) у начину избављања јунака. Секула се у Главићевој песми ослобађа уз помоћ св. Влаха, беле виле и св. Петке. Мотивска грађа је истоветна, али је у зависности од терена где су песме бележене, различито реализована. Свети Влахо, као заштитник Дубровника, у песми „iz dubrovačke okolice“ посве природно алтернира са „Недјельјом“ из Вукове варијанте.

Према Maji Bošković-Stulli, у Главићевој рукописној збирци среће се и једна „hajdučka pjesma“, „inače bliska po tipu krugu epskih pjesama o Mijatu Tomiću“, која посредно „nagovješće moći tragove pjesama srodnih *Popevci*; naslućujemo daleku srodnost po transformiranim imenima njezinih protagonisti Janka Pribiranina i Mihata Sviralića, iza kojih se očito kriju Janko Sibinjanin i Mihajlo Sviljević“.⁵⁰

Песме градишћанских Хрвата изворну причу о јунаштву и епској слави своде на љупку баладичну приповест о љубави, прељуби или о лирски интонираним предсмртним заветима умирућег јунака. Још је Асмус Серенсен уочио повезаност *Попевке од Свилојевића* са неким песмама које је Курелац сабрао међу градишћанским Хрватима (*Jačke*, бр. 456, 471, 498), истичући да се ради о лирским песмама у којима је осетно модифи-

⁴⁸ *Iсто*, 163-4.

⁴⁹ M. Bošković-Stulli, *Nav. studija*, 40.

⁵⁰ *Isto*, 41.

кован изврно српски мотив.⁵¹ Када је реч о верности изврном моделу, најближе *Попевки од Свилојевића* стоји баладична песма о уснулом јунаку под бројем 471. *Jačke* генерално карактерише слабљење епског импулса што је поткрепљено другим именима јунака, ван круга епски познатих угарских ратника („Đurđe”, „Matijaš”, „Pan”).

У песми у којој Ђурђе напаса коња „na Turačkoj medji,/Na zlatoj uzdici, na zlatom strumenku”⁵² (*Jačke*, br. 471), након што уснулог јунака ухвати сто јаничара и одведе га пред турског башу, избор смрти дат је у једноставној двочланој алтернативи:

„’Voliš li mi junak ognjem pogoriti,
Ali voliš junak tamnicom pognjiti?’”

Одговор јунака шаљиво је интониран:

„’Ako li me dadu ognjem pogoriti:
Ne ćedu si čuda obida skuhati;
Ako li me dadu tamnicom pognjiti:
Ne ćedu si vnogo zemlje pognjojiti.’”

Ослобађање јунака и уништавање турске потере приказани су до-следним паралелизмом типа *говор се претвара у радњу* (А. Шмаус):

„’Neg vi meni dajte vranoga konjica,
Moju svitlu sablju, moju škuru pušku,
Pak vi mene šaljte va to ravno polje,
Za manom vi šaljte trista janičarov:
Tri krat se ogledam, vsi su mi va na tlih.’
Gjurgju jesu dali vranoga konjica,
I pušku i sablju, tri sto janičarov:
Tri krat se ogledal, vsi na tlih ležali...’”

У песми се појављује и мотив рањеног Турчина који моли Ђурђа да га поштеди како би однео глас Турцима о поразу и посвуда проносио његову славу. Реч је о мотиву који се среће и у *Попевки од Свилојевића* у финалној позицији песме. Овде се, међутим, јунак не повинује епском импулсу, те одбија предлог и посве невитешки убија заробљеника:

⁵¹ „Међутим, околност да код Курелца имамо три варијанте на исту тему, показује, с обзиром на записивање Бог., 46 у Хрватској, песму хрватског порекла Бог., 101 и преношење на Јуришића – у којој мери је један изврно српски епски мотив наставио да живи и да се даље развија на хрватском тлу.” – А. Серенсен, *Нав. дело*, 46.

⁵² *Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga, po župah Šoprunjskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih*. Skupio Fran Kurelac, Zagreb, 1871. Iz Petrovog sela.

„Neg jedan mi se je va krvi zatajil,
Lipo se je molil: ‘Nekaj, Gjurgje, nekaj!
Ja te hoću falit po vsoj Turskoj medji.’
‘Ne će mene falit pasja vera Turska,
Neg će mene falit moja desna ruka.’”

Сасвим у складу са лирском интонацијом песме, певач акценат у финалној позицији ставља на предсмртне завете умирућег јунака. Јунаково тужење за животом који је неповратно минуо симболички се представља његовом последњом жељом да му из гроба ослободе руку из које ће цвати „роžice rumene”, згодне да их у љубавној шетњи тргају „premladi junaki, premlade divojke”.

У недовршеној песми (*Jačke*, br. 456) која је веома удаљена од епског сикрејног модела *Попевке од Свилојевића* заплет се гради на мотивима прелубе и њеног откривања. Имена су мотивска, а радња је локализована у „Budinu gradu”. Питање превареног мужа о избору смрти и прелубникова одговор, у шаљивом проседеу, представљени су техничком паралелизма по супротности:

„Kad je Šerman došal, Pana ‘e veljen našal:
‘Ča mi voliš, Pane, va ulji sgoriti?
Ali voliš, Pane, va tamnici sgnjiti?’
‘Ako mi daš, Šerman, va ulji ‘zgoriti:
Malo ćeš si s manum svićic presporiti;
Ako mi daš Šerman va tamnici sgnjiti:
S manum ćeš si malo lapat nagnjojiti.’”

Епски предложак сачуван је у финалној формули. Прегнатна и је-згровита, ова епска формула кондензује у себи квинтесенцију јунаштва те се, срећно срочена, веома често користи у епским народним песмама. Срећемо је и у *Попевки од Свилојевића*. У овој песми, међутим, стих о јунаштву у дискрепанцији је са основном сикрејнном линијом радње:

„’Od sablje sam živil, od sablje ču umrit.’”

У лирској песми (*Jačke*, br. 498) у којој је носилац радње краљ Матијаш, а противници су му три турске баше, након питања о избору смрти, у одговору јунака срећемо идентичну формулу:

„Da nam je ulovit kralja Matijaša,
Mi bi njemu dali troju smrt ‘zbirati:
Prvu bi mu dali: na krasu sgoriti;
Drugu bi mu dali: va tamnici sgnjiti;
Tretu bi mu dali: od sablje umriti.”

‘Van mi se prošećte, vi tri Turske baše!
 Ne čete vi mene na krasu sgoriti:
 Malo bi se luga ziz mene spravilo;
 Niti ču vam v vašoj tamnici ja sgnjiti:
 Ar bi malo gnoja ziz mene ostalo;
 Neg čemo razkosit travu ditelinu,
 Kadi mi prol’jemo našu krv rumenu:
Ar sam ‘z sablje rojen, od sablje da umrem.”

Жанровску еластичност сијејног модела веома пластично демонстрира осмерачка песма „која се певала у колу о рисанској свадби”. Забележена је у „Ковчежићу”.⁵³ Радња је лоцирана у Цариграду. Номенклатура и атрибуција јунака први пут у историји развоја сијејног модела одговарају једна другој. „Три делије” које пију вино „у стојном Цариграду” су „Угрин Јанко”, „краљић Марко” и „бан Секуле”. Од Свилојевића, сведоци смо, поново ни трага ни гласа. Али су епски атрибути јунака потпуно идентични описима „три добра јунака” у бугарштици *Попевка од Свилојевића*. Само је сада, након векова лутања и наслојавања нових мотива, измена номенклатуре и алтерирања сијејних функција, што је последица таложења традиционалних искустава сабираних на широком етнокултурном простору, све доведено на своје место. Сваки јунак је представљен у складу са својом биографијом. Из разговора „ђевојке крчмарице” и цара којему је сва уплакана дошла да се пожали на осионе и бахате неплатише („Вино пише, не платише,/ Што не пише то пролише”) дознајемо како су изгледали јунаци:

„Султан-царе господаре,
 Дођоше ми три делије
 Баш у мене крчмарице,
 Вино пише, не платише,
 Што не пише то пролише.
 Кад је царе разумио,
 Крчмарици бесједио:
 ‘Крчмарице, јадна била!
 Какве бјеху те делије?’
 Крчмарица одговара:
 ‘Једно бјеше тај делија
 С’једе браде до појаса,
 Друго бјеше тај делија

⁵³ Вук Стефановић Каракић, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, у: *Етнографски списи, Сабрана дела Вука Каракића*, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Каракића 1864-1964, књига седамнаеста, приредио Мил. С. Филиповић, Просвета, Београд, 1972, 89-90.

*Црна брка до рамена,
Треће бјеше тај делија
Младо момче голобраче.'*
Кад је царе разумио,
Крчмарци бесједио:
'Што је био тај делија
С'једе браде до појаса,
То је био Угрин Јанко;
Што је био тај делија
Црна брка до рамена,
То је био Краљић Марко;
Што л' је био тај делија
Младо момче голобраче,
То је био бан Секуле.'"

„Делија” „с’једе браде до појаса” овде је „Угрин Јанко”, тако да Марко више не мора да стрепи да ће бити лишен својих импозантних бркова, као ни Секула вечите епске младости. Оно што највише изне-нађује јесте управо то да се након двеста година лутања песма враћа своме исходишту. И то у епско-лирском руху. Према номенклатури јунака и њиховим атрибутима, ова осмерачка песма од кола типолошки је најсроднија *Попевки од Свилојевића*, иако је њено фабуларно језгро, под императивом жанровских законитости, значајно преиначено.

Одступања у номенклатури лако су објашњива. Свилојевић се у млађим збиркама све ређе помиње јер више не привлачи ону неопходну пажњу колективца која би му, уношењем свежих мотива и функција, дала неопходну трансфузију и на тај начин продужила епски „живот”. Његова јуначка предузета била су очито недовољна да би се њима одржао континуитет преношења имена кроз слојеве епске традиције. Свилојевићева слава је ишчилела, а име постало само реликт прошлости. Лик је осуђен на смртну казну епске традиције – на заборав. На колективни мук. Он је званично деноминован, неправично осуђен да „животари” ослањајући се на инерцију и случај. Једино би се с мене па на уштап појављивао у сватовским поворкама јунака. А ни то у крајњој линији није реализовано његовом „заслугом” него извођачким потребама фолклора. С обзиром на број учесника свадбеног церемонијала, сваки певач који варира сијејни модел о браку епског јунака присиљен је да из најзабитијих кутака усменог памћења којим располаже у сваком тренутку извуче велик број еминентних епских имена способних да се носе са страшним и чудовишним отмичарима девојке, односно да савладају несавладиве препреке у младожењиној тазбини.

Сибињанин Јанко, у најстаријим бугарштичким изворима кудика-мо агилнији и живописнији, своју епску дуговечност дугује неколиким чиниоцима. У епском „животу” њега је „одржала” највећма нетрпељи-

вост према Ђурђу Бранковићу. За овај сукоб епска песма на српском и хрватском терену била је присније везана и о њему је интензивније певала. Други чинилац би била Јанкова генеалошка таблица, са родона-челником Високим Стеваном, усмени родослов који се у жанровским обрасцима културноисторијског предања радо „исписује” у традицији.

Пема се завршава без епског сукоба и проливања крви:

„Нег’ чу ли ме крчмарице,
Кад ти дођу те делије,
Подай њима пити вина,
Вина доста изобила,
Не ишт’ паре ни динара;
Дођи мене на диване,
Ја ћу тебе платит’ вино.”

У песми коју је Вук забележио од непознатог трговца из Босне (Вук, СНП II, бр. 52) сиже се преноси на јунака Јуришић Јанка. У науци је већ истакнуто да би ово име могло настати контаминацијом поетских сећања на Сибињанин Јанка и великог хрватског јунака Николу Јуришића који се истакао по херојској одбрани града Кисега 1532. године. У овој песми, забележеној у 19. веку, номенклатура је у потпуности изменењена. Уместо угарске тројке јунаци су Јуришић Јанко, Марко Краљевић и његов сестрић „нејачак Огњан”. Јуначка тријада има за противника „тиранскога цара Сулејмана”. Радња је лоцирана на Косову. Процес трансформације номенклатуре овде је доведен до финалне тачке. Уз Марка Краљевића појављује се његов традиционални сестрић, Змај Огњени Вук, на основу механизма по коме се најславнија имена једне усмене традиције, премошћујући време и епохе, доводе у обичајно-срдничке везе (авункулат). Јуришић Јанко можда доиста у своме имену чува збирно сећање на различите јунаке из многих генерација које су се смењивале пратећи динамичан развој сижејног модела у епоси борбе против Турака. Оно што је, међутим, важно, јесте то да ниједног од „три добра јунака” ни на који начин не можемо довести у везу са легендарним пољем Косовом. Ипак, радња песме збива се на Косову пољу. Што је још занимљивије, она својом епском техником, начином обраде мотива и преовлађујућом атмосфером гравитира ка Косовском боју из 1389. године. Песма почиње формулом словенске антитезе:

„Нешто цвили у Стамболу граду;
Да л’ је гуја, да л’ је вила б’јела?
Нит’ је гуја, ни бијела вила,
Но је јунак Јуришић Јанко.”

Ради се о класичној „словенској антитетзи звука” која спада у ред извorno метафоричних фигура у којој се поређење претвара у метафору.⁵⁴ Ова формула се по правилу ситуира у иницијалну позицију песме.

У даљем току песме издваја се и „дијалошка словенска антитетза”.⁵⁵ Реч је о фигури „хомерског типа”, заснованој на дијалогу у медијалној позицији песме који „редовито служи да покреће епску радњу напријед”.⁵⁶

„Тад’ долази царе Сулејмане,
Он долази тавници на врата,
Те дозивље Јуришића Јанка:
‘Копилане, Јуришићу Јанко!
Која ти је голема невоља,
Те ти цвилиш у мојој тавници?
Ал’ си гладан, ал’ си ожеднио?
Али си се силен ужелио,
Ужелио младе кауркиње?’
Тад’ говори Јуришићу Јанко:
‘Воља ти је, царе, бесједити;
Нит’ сам гладан, нит’ сам ожеднио;
А мене су жеље пролазиле,
Још како сам пао у тавницу;
Но је мене тама досадила.
Султан-царе, ако Бога знадеш!
Ишти блага, колико ти драго,
Пушти, царе, кости из тавнице.””

Дијалог који се води између цара и сужња о подвизима „три добра јунака” дат је у духу зреле десетерачке епске традиције, са њеним карактеристичним формулама:

„Ал’ говори царе Сулејмане:
‘Бре, курвићу, Јуришићу Јанко!
Не ћу тебе паре ни динара,
Но ти хоћу, право да ми кажеш,
Које оно бјеху три војводе,
Штоно моју крдисаше војску,
Кад ја иђах кроз Косово равно?’”

⁵⁴ В. Миодраг Матицки, *Поетика епског народног песништва. Словенска антитетза*, Књижевна историја, Београд, 1970, 9, 3-52.

⁵⁵ Иванка Јовановић, *О словенској антитетзи у српским народним песмама*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1968, XI/1, 379.

⁵⁶ Бранимир Главичић, *Једна врста тзв. славенске антитетзе у Хомера*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1961, 27, 1-2, 61.

Тад' говори Јуришићу Јанко:
 'Вољан буди, царе, говорити,
 Кад ме питаш, право ћу ти казат':
 Штоно бјеше најпрва војвода,
 Што веома разгоњаше Турке,
 Нагоњаше у Лаб и Ситницу,
 Оно бјеше Краљевићу Марко;
 Штоно бјеше за њиме војвода,
 Што веома с'јецијаше Турке,
 Оно бјеше нејачак Огњане,
 Мио сестрић Краљевића Марка;
 А што бјеше трећа војвода,
 Штоно сабљу бритку саломио,
 Па на копље набијаше Турке,
 Преко себе у Лаб потезаше,
 Потезаше у Лаб и Ситницу,
 Оно бјеше Јуришићу Јанко,
 Ето ти га, царе, у тавници,
 Чини од њег', шта је теби драго.'

Избор смрти дат је веома развијено, увођењем треће словенске антитетезе у структуру песме. Иако је реч о дијалошком типу који се појављује у медијалној позицији у функцији интензивирања радње и продубљивања драмске напетости, акценат је на симболима којима се контрастира јуначка епска смрт од оне која то није: „У песмама изразито епског карактера, када султан предложи смрт растрзањем коњима или паљењем на ватри, јунак тај начин увек одбија, знајући да се тако кажњава жена-прељубница према мотивима у епској народној поезији (у Ерл. Ркп. бр. 67; Вук II 51, Вук ркп. II 74).”⁵⁷ Отуда овај тип словенске антитетезе у највећој мери кореспондира са подврстом метафоричке фигуре коју Матицки назива „словенском антитетезом симбола”:

„Тад' говори царе Сулејмане:
 'Бре, курвићу, Јуришићу Јанко!
 'Коју муку најволиш мучити,
 Оном ћу ти душу извадити:
 Али волиш по мору пливати,
 Али волиш на ватри горети,
 Али волиш, да те растргнемо,
 Растргнемо коњма на репове?'
 Тад' говори Јуришићу Јанко:
 'Вољан јеси, царе, на бесједи;
 Ником муке миле мучит' нису,

⁵⁷ Р. Пешић, *Нав. студија*, 94-95.

Али веће кад бити не море:
 Нисам риба, да по мору пливам;
 Нисам дрво, да на ватри горим;
 Курва нисам, да ме растржете,
 Растржете коњма на репове;
 Но ја јесам јунак од јунака:
 Дај ми, царе, коња разломљена,
 Нејахана тридесет година,
 Нејахана, на бој нећерана;
 И дај мене сабљу посталицу,
 Невађену тридесет година,
 Невађену, на бој неношеноу,
 Која се је рђом протурила,
 Те с' из кора извадиг' не море;
 Па ме пусти у поље широко,
 А напусти двјеста јањичара,
 Нека мене на сабљам' разнесу,
 Нек погинем јунак на јунаштву.””

Јунак се из незавидног положаја избавља чудом, али и личним јунаштвом:

„Кад се Јанко виђе на невољи,
 Он помену Бога истинога,
 О појаса сабљу потегао,
 Извади се, ка' нова с ковача,
 Па дочека оно Туре младо
 А на сабљу и на десну руку,
 Удари га по свил'ну појасу,
 Двије поле са коња падоше.
 Туре паде, а Јанко допаде,
 Па сустала коња одјахао,
 На Турскога ћога узјахао,
 И узе му сабљу од појаса,
 Па на Турке јуриш учинио.””

У финалној позицији песме појављује се већ познати мотив о поштеди једног или више непријатељских војника који ће, благодарни што су остали живи, док је света и века сведочити о подвизима јунаковим:

„Пола их је сабљом исјекао,
 А пола их цару опремио;
 Па отиде пољем широкијем
 Двору своме здраво и весело.””

Може се рећи да је песма о Јуришићу Јанку у потпуности подређена трочланој структури формуле словенске антитезе. У песми се сло-

венска антитеза појављује три пута. Сваки пут на линијама преокрета у функцији драматичног обрта и интензивирања радње. У три статичка наративна реза смештена су три различита типа формуле словенске антитетезе (метафоричка; дијалошка; симболичка). Три различита типа словенске антитетезе так маркирају три стожерна мотива епске песме (јунак у тамници; три добра јунака; избор смрти).

Песма *Јуришић Јанко* поникла је у златном раздобљу десетерачке епске поезије у 19. веку, на високом ступњу њеног поетског развоја, што се показује изразитом формулативношћу *текста* који је пред нама. Сви мотиви елаборирани у сијејном моделу већ су били познати у дугој и плодној традицији преношења варијаната сијејног модела у времену. Само су овде, уз адекватну и колективу прихватљиву номенклатуру јунака, доведени у срећан спој складном нарацијом и одмереном епском дикцијом Вуковог анонимног певача. По начину опевања подвига тројице јунака и месту локализовања песме (Лаб и Ситница) песма се типолошки приближава кругу певања о јунацима Првог косовског боја.

Процес трансмисије мотива и сијејних функција са угарских јунака – протагониста догађаја око Другог косовског боја на подвижнике Косовског боја из 1389. године био је резултат подземног процеса корениног преобликовања епске традиције. „Ја мислим, да су Србљи и прије Косова имали и јуначки пјесама од старине, но будући да је она премјена тако силно ударила у народ, да су готово све заборавили, што је било донде, па само оданде почели наново приповиједати и пјевати”, вели Вук. Колебање номенклатуре којим се означава гравитирање јунака ка познатијем косовском боју у усменој култури српског народа најбоље потврђује песма *Војвода Секула* из Вукових необјављених рукописа (Вук, СНП II, бр. 69). На први поглед, као поетски анахронизам и посве неприродна израслина на сијејном ткиву песме деловаће појављивање кнеза Лазара и султана Мурата у древној повести о подвигу „три добра јунака”. Певач је, међутим, имао довољно епских разлога да ове јунаке уврсти у песму. Логика његовог размишљања морала је ићи овако. Радња се одиграва на Косову. Знамо да се већ у најстаријој бугарштици место радње номенклатуром посредно наговештава. Прелазну фазу у локализовању радње на Косову морале су представљати песме у којима се заплет гради око мотива заробљавања јунака на води Ситници. Номенклатура се једно време колеба, што је последица упитања Марка Краљевића у сијејну основу, али се још увек мање-више доследно држи изворне угарске тројке. У свим варијантама непријатељски владар је турски цар. Ништа логичније до да се наведени елементи, наслеђени из поетске ризнице усмене културе, склопе у нову епску слагалицу са именима која су колективу добро позната и у традицији још боље опевана. Отуда певач у склоп мотива који обликују антагонизам два су-

протстављена владара на космичком пољу несреће и славе у националној колективној свести, с авторитетом баштиника традиције и под надзором „превентивне цензуре средине” увршћује имена најпознатијег српског владара-мученика, кнеза Лазара и његовог историјског антипода, турског цара Мурата.

Асмус Серенсен је међу првима стидљиво наговестио да би пети Комад од различијех Косовскијех пјесама (Вук, СНП II, бр. 50) који је Вук забележио од оца Стефана могао представљати магловиту варијацију сижејног модела о „три добра јунака”.⁵⁸

Јунаци овог комада су „три добра јунака” Косовског боја из 1389. То су Бановић Страхиња, Срђа Злопоглеђа и Бошко Југовић:

„Који оно добар јунак бјеше,
Што један пут бритком сабљом мане,
Бритком сабљом и десницом руком,
Пак двадесет одсијече глава?” –
„Оно јесте Бановић Страхиња.” –
„Који оно добар јунак бјеше,
Што два и два на копље набија,
Преко себе у Ситницу тура?” –
„Оно јесте Срђа Злопоглеђа.” –
„Који оно добар јунак бјеше
На алату коњу великоме
Са крсташем у руци барјаком,
Што сагони Турке у буљуке
И нагони на воду Ситницу?” –
„Оно јесте Бошко Југовић.”

Док све познате варијанте *Попевке од Свилојевића*, било да развијају један или оба изворна мотива, теже линеарном ширењу нарације, комад Вуковог оца представља резултат радикалног редукционистичког манира. Дијалог је сведен на три питања и три одговора, суптилно изнијансирана по јачини. Издвајају се „три добра јунака”. Нема увода нити закључка. Адресат и адресант су нам непознати. Не знамо ко представља питања нити ко на њих одговара. И коме.

Наведени фрагмент у ствари представља саму срж сижејног модела *Попевке од Свилојевића*, драмско језгро око којега се вековима обликовала нарација. Мотив јунака заточеног у тамници у кругу песама о Косовском боју био би нелогичан. Као и мотив о избору смрти и подвигу у борби са Турсима. Сви вitezови Косовскога боја, под бременом

⁵⁸ „Насупрот томе, првобитно стање ствари посве је замагљено у песми Вук II, 50, фраг. V, из чега се да закључити да се ту ради о сасвим младој творевини.” – А. Серенсен, *Нав. дело*, 45.

страшне кнежеве клетве, одлазе у бој и гину. Ово чистилиште српског националног памћења преживеће само издајници. И жене. У драмској композицији боја још и смртно рањени гласници који хрле кнегињином двору како би јој испоручили страшне вести. Отуда у *комаду* који опева Косовски бој нема места за мотив утамниченог јунака. Певач то интуитивно осећа па, следећи свој инстинкт, одбације све оно што тематском кругу о коме пева не приличи.

Фрагмент о „три добра јунака” драматичан је управо стога што се састоји само од питања и одговора. Несумњива је његова типолошка повезаност са варијантама сијејног модела о Михаилу Свилојевићу. У односу на песму *Јуришић Јанко* може се говорити и о генетској сродности, посебно у начину опевања борбе јунака са надмоћнијим непријатељем.

Највише одступања у односу на изворни сије настаје када се као јунак на епској сцени уместо Михаила Свилојевића појави Старина Новак (ЕР, бр. 67).⁵⁹ Новак је овде атрибуиран као „хајдук”. Друге двојице јунака нема. У обраћању турског цара јунаку дају се, овлаш скицирани, основни елементи његове хајдучке биографије:

„Новаче, мој стари ајдуче!
Доста ти си по гори ходио,
По бусија Турке разбијао,
Мртве турске главе проносио,
Продавао живе у Латине.”

Апелатив „старина”, међутим, изостаје јер су упоришне тачке сијејног модела у дискрепанцији са хајдучком биографијом Старине Новака. Новаков противник је турски цар, радња се забива у Цариграду, јунак се бори на коњу и сабљом. У помоћ му притиче вила, а не епски побратим из хајдучке дружине, дели-Радивоје, иако их јунак обоје у исти мах и једнако жалостиво дозива. Сем тога, турски цар жели да задржи Новака у својој служби, након еклатантне демонстрације његовог јунаштва и храбrosti. Новак то, наравно, одбија. Хајдучки елементи смештени су у иницијалној и финалној позицији песме, што је поуздан показатељ да су накнадно и вештачки накалемљени на старију сијејну основу. Песма се завршава у складу са хајдучком биографијом и епском репутацијом Старине Новака:

„’Врат’ се натраг, ајдуче Новаче!
На част теби полак Цариграда,
И на част теби полак царевине!”

⁵⁹ Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама, издао др Герхард Геземан, Сремски Карловци, 1925.

Али Новак ништа и не мари,
Веће иде у гору зелену.
Далеко се гора зеленила,
А наша се браћа веселила.
Сунце сјало а цвијеће цвало!”

Песма настаје наслојавањем древних епских и познијих новелистичких елемената. Видимо да се сијејни модел најпре крза по крајевима. Уводна и завршна позиција песме комплементарне су, и најпорозније према утицајима споља. У њих најпре продиру елементи који сијеју не приличе. У овом случају, то су елементи неразлучиво срасли са именом носиоца радње. Јунак је „принуђен” да их, по принципу аутоматизма, као својеврсни епски пртљаг, проноси кроз усмену традицију.

Иако је прилагодио тему хајдучкој биографији Старине Новака, певач је био принуђен и да је делимично модификује у складу са основним линијама развоја сијејног модела. То што се у насловној роли највећим делом Михаила Свилојевића, Јуришића Јанка (и посредно Марка Краљевића) нашао „хајдук Новак” говори колико је епска слава Старине Новака већ у 18. веку била распострањена на балканском епском тлу.

Окосницу композиционе структуре варијаната сијејног модела песме *Попевка од Свилојевића* представља дијалошка форма те „негативно поређење” као „праоблик” словенске антитезе којом се врши „вас-постављање карактеристичне поетске фразе нашег епског народног песништва”.⁶⁰ Заснована на технички питању и одговору, ова композициона схема почива на драми препознавања и избора. Важна функција словенске антитете као антитетичког поређења јесте и ефекат изненађења који се њоме постиже.⁶¹ У суштини, реч је о драмској технички.

Функција дијалога у епској песми усмерена је „на разбијање монотоности нарације, ка концентрисању радње, јединству сцене, јединству времена (догађаји из прошлости дају се посредно, у ретроспективи)”.⁶² Не заборавимо, јунаци се у епској поезији, као и у драми, испољавају и отварају према аудиторијуму својим поступцима и активношћу на сцени, при чему сама сцена постаје јавна позорница историјске судбине национа. О томе да се епска песма лако да преточи ги у драму на основу сродних поетичких поступака два књижевна рода говорио је већ Адам Мицкович у својим предавањима на париској Сорбони половином 19. века.⁶³

⁶⁰ М. Матицки, *Нав. студија*, 35.

⁶¹ Михаило Б. Павловић, *Још о „словенској антитети”* код Виктора Игоа и уопште, Филолошки преглед, Београд, 1969, 7, 1-4, 95.

⁶² Миодраг Станисављевић, *Композиција народне епске песме и композиција драме*, Књижевна историја, Београд, 1976, VIII, 32.

⁶³ Мирјана Дриндарски, *Драмски елементи епске народне поезије у схваташњу европских романтичара*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1996, 25/1.

Вуковим комадом о „три добра јунака” затворио се круг. „Заподенута” на Косову 1448, сијејна линија врхуни на Косову 1389. године. Било је потребно сто педесет година (1663-1815) да би песма, која је била активна на широком терену од унутрашњости Хрватске, преко Босне и Приморја, до Херцеговине и Срема, доспела на исто место одакле је и кренула. Сто педесет година да би се са Косова стигло на Косово. Фрагментарност и драматичност Вукове песме указују нам да ово путовање никада није ни подразумевало померање у простору, већ само понирање унутра. У најдубље пределе епског памћења.

Бошко Сувайдић

Кључне речи: три добра јунака, Свилојевић, Косово.

Boško Suvajdžić

THREE GOOD HEROES

This paper is about the development of the epic model of “the three good heroes” in the diachronic perspective. The nomenclature and the functions of the hero are traced and the relationship between variant and invariant elements of the sujet is highlighted. The consequences of the intertwined motives are interpreted in the context of the genre poetics. The purpose of the paper is to establish the extent to which the shaping of the variants includes the factors of the time of performance and locality on which the poem was recorded. This paper also looks at the role of the predominant attitude of the community, as well as the skill of the talented individual.

[Прилог]
**Правци развоја сижејног модела
 у дијахронијској перспективи:**

I. Епски сижејни модел (*три добра јунака + избор смрти/ослобађање јунака из тамнице*):

песма	<i>Попевка од Свилојевића</i>	<i>Јуришић Јанко</i>
експозиција	разговор девојке са месецом	формула „цвиљења” јунака у тамници
локализација	[Косово],	[Косово],
радње	Цариград	Стамбол
јунак	Михаило	Јуришић
атрибути	Свилојевић	Јанко
јунака	млад, заручник	јунак,
сижејне функције	сабља	сабља, копље
јунака	заручник, заточени	заточени јунак,
помоћници	јунак, подвигник	подвигник
јунака	1. Марко Краљевић	1. Марко Краљевић
атрибути	2. Секула	2. „нејачак Огњане”
помоћника	1. седа брада, буздан	1. -----
јунака	2. бркови, копље	2. -----
сижејне	јунак који чека	1. јујак
функције	у бусији	2. сестрић
помоћника јунака	-----	-----
пријатељски владар	-----	-----
непријатељски	турски цар	цар Сулејман
владар	-----	-----
заробљавање на води	-----	-----
питања и одговори о 3 добра јунака	„Koj (је) ono junak bio...”	„Штоно бјеше најпрва војвода...”
избор смрти	коњ, сабља (неразвијено)	коњ, сабља (развијено)
формула витешке етике	„sabljom sam se hranio, od sablje ју i umriti”;	„Но ја јесам јунак од јунака”
противници	300 Турака	200 јањичара
начин ослобађања	јаничара подвиг	чудо + подвиг
мегдан	витешки хајдучки (бусија)	витешки
финална позиција	остављање рањеног Турчина у животу	остављање гласника + формула одласка јунака

II. Наративно развијени епски сијејни модел (заробљавање на води + три добра јунака + избор смрти/ослобађање јунака из тамнице):

песма	Пјесна цара	Бановац	Војвода
експозиција	Сулејмана писање	Секуле болест јунака	Секула супротста- вљене војске
локализација	књиге	у гори	[Косово]
радње	Ситница, Крајина	Голија, [Косово] Ситница, Стамбол	Ситница, Стамбол
јунак	Секуо	Бановац Секуле	војвода Секула
атрибути	млад,	млад („дијете“)	млад
јунака	вранчић коњ	зеленко, сабља	дорат, сабља
сијејне функције	сестрић, заточник,	сестрић, зато-	сестрић/син,
јунака	заточени јунак,	чени јунак	заточени јунак,
	подвижник	подвижник	
помоћници	1. Хреља Бошњанин 2. Кобиловић Милош	Реља Бошњанин војвода Јанко	од Сибиња Јанко
јунака			млад Дмитре Јакшићу
атрибути	1. дорат коњ,	вранац, топуз	дорат, сабља
помоћника	2. зелен коњ	путаљ, копље	алат, сабља
јунака			
сијејне	-----	-----	-----
функције	-----	-----	-----
помоћника јунака			
пријатељски владар	генерал Бергентиновић	-----	кнез Лазар
непријатељски	султан	турски цар	цар Мурат
владар	Сулејман		
заробљавање на	Секулу заробе	Секулу заробе	Секулу заробе
води	на води	на води	на води
питања и одговори	„Кој“ ли јунак	„Који бјеше јунак	„Који оно добар
о 3 добра јунака	на зелену коњу...“	на дорина...“	јунак беше...“
избор смрти	коњ, сабља (развијено)	-----	инверзија (развијено)
формула	-----	-----	-----
витешке етике			
противници	300 Турака јаничара	-----	30 Турака Сеиман, царев син
начин ослобађања	чудо	пуштање из тамнице	чудо
мегдан	витешки	-----	витешки
финална	„хайдучка“ формула	доношење	остављање гласника +
позиција	(продажа робља)	понуда	донашење воде + султанов предлог да јунак пређе у турски тabor

III. Наративно редуковани епски сижејни модел са мотивом *три добара јунака*:

песма	<i>Комади од различнијех Косовскијех пјесама (V)</i>
експозиција	-----
локализација радње	Ситница [Косово]
јунак	1. Бановић Страхиња 2. Срђа Злопоглеђа 3. Бошко Југовић
атрибути јунака	1. сабља 2. копље 3. алат, крсташ-барјак
сижејне функције јунака	подвигници у боју
помоћници јунака	-----
атрибути помоћника јунака	-----
сижејне функције помоћника јунака	-----
пријатељски владар	-----
непријатељски владар	-----
заробљавање на води	-----
питања и одговори	„Који оно добар јунак бјеше...” о 3 добра јунака
избор смрти	-----
формула витешке епике	-----
противници	Турци
начин ослобађања	-----
мегдан	витешки
финална позиција	-----

IV. Наративно редуковани лирски сијејни модел са мотивом *три добра јунака*:

песма	„Вино пише три делије“
експозиција	пијење вина „у ћевојке крчмарице“
локализација	„стојни Цариград“
радње	
јунак	1. Угрин Јанко 2. Краљић Марко 3. „бан Секуле“
атрибути јунака	1. „с'једе браде до појаса“ 2. „црна брка до рамена“ 3. „младо момче голобраче“
сијејне функције јунака	бахати гости у крчми
помоћници јунака	-----
атрибути помоћника јунака	-----
сијејне функције помоћника јунака	-----
пријатељски владар	-----
непријатељски владар	турски цар
заробљавање на води	-----
питања и одговори о 3 добра јунака	„Крчмарице, јадна била! „Какве бјеху те делије?“
избор смрти	-----
формула витешке епике	-----
противници	-----
начин ослобађања	-----
мегдан	-----
финална позиција	„Подај њима пити вина, „Вина доста изобила, „Не ишт' паре ни динара; „Дођи мене на диване, „Ја ћу тебе платит' вино.“

V. Наративно редуковани јески сијејни модел са мотивом *избора смрти/ослобађања јунака из тамнице*:

песма	<i>Кад Новака уфатише Турци</i>
експозиција	заробљавање јунака
локализација	Цариград, Романија
радње	
јунак	„ајдук“ Новак
атрибути јунака	хајдук, стар
сијејне функције јунака	заточени јунак, подвикник
помоћници јунака	вила [Радивоје]
атрибути помоћника јунака	„из горице“ [дели]
сијејне функције помоћника јунака	посестрима [брат]
пријатељски владар	-----
непријатељски владар	турски цар
заробљавање на води	-----
питања и одговори о 3 добра јунака	-----
избор смрти	коњ, сабља (развијено) _
формула витешке епике	„Већ сам јунак, под мач главу дајем“
противници	3000 јаничара
начин ослобађања	чудо + подвиг
мегдан	витешки
финална позиција	предлог да јунак пређе у турски табор + јунаков одлазак у гору + коментар певача

VI. Наративно редуковани лирски сижејни модел са мотивом *избора смрти*:

песма	<i>Jačke</i> , бр. 456.	<i>Jačke</i> , бр. 471.	<i>Jačke</i> , бр. 498.
експозиција	ашиковање Пана са Шермановом љубом	јунак заспи док напаса коња	„Vojeval vojeval добри кralj Matiaš”
локализација радње	Будин град	„Turačka međa”	„uz Dunaj,,
јунак	Пан	Ђурђе	„kralj Matiaš”
атрибути јунака	-----	„svitla sablja”, „škura puška”	„troje kopje”
сижејне функције јунака	љубавник, .јунак” ухваћен у прељуби	заточени јунак, подвижник	заточени јунак. подвижник
помоћници јунака	-----	-----	-----
атрибути помоћника јунака	-----	-----	-----
сижејне функције помоћника јунака	-----	-----	-----
пријатељски владар	-----	-----	-----
непријатељски владар	-----	„turski baša”	-----
заробљавање на води	-----	-----	-----
питања и одговори о 3 добра јунака	-----	-----	-----
избор смрти	„Ča mi voliš, Pane, va ulji sgoriti? Ali voliš, Pane, va tamnici sgnjiti?” (одговор – пародија епског света)	”Voliš li mi junak ognjem pogoriti, Ali voliš junak tamnicom pognjiti?”	„Da nam je ulovit kralja Matiaša, Mi bi njemu dali troju smrt ,zbirati...”
формула витешке епике	„Od sablje sam živil, od sablje ћу umrit.”	-----	„Ar sam ,z sablje rojen, Od sablje da umrem.”
противници	Шерман	300 јаничара	(„tri Turačke баše”)
начин ослобађања	-----	подвиг	-----
мегдан	-----	витешки	-----
финална позиција	-----	предсмртни завети умирућег непријатеља	-----

VII. Номенклатура и функције јунака

<u>песма</u>	<u>3 добра јунака</u>	<u>владар</u>
<u>жанр</u>	<u>име:функција</u>	<u>своје:туђе</u>
	епски делокруг: јунак Марко Краљевић Сибињанин Јанко	други јунаци
<i>Попевка од Свилојевића</i> епски модел	Марко помоћник	турски цар противник
<i>Пјесна цара Сулејмана</i> епски модел	Хреља Милош помоћник	Бергентиновић Сулејман помоћник:противник
<i>Кад Новака уфатише Турци</i> епски модел	-----	турски цар противник
<i>Бановац Секуле</i> епски модел	Реља помоћник	вила помоћник (дели Радивоје) (потенцијални помоћник)
<i>Војвода Секула</i> епски модел	-----	Секуле јунак војвода Јанко помоћник
<i>Јуришић Јанко</i> епски модел	Марко Огњан помоћник	Дмитар Јакшић помоћник
<i>Комади од различнијех Косовскијех пјесама (V)</i> епски модел	-----	Бановић Страхиња Срђа Злопоглеђа Бошко Југовић јунак
<i>Jačke, бр. 456.</i> лирски модел	-----	Пан јунак (Шерманова љуба) (помоћник)
<i>Jačke, бр. 471.</i> лирски модел	-----	Ђурђе јунак
<i>Jačke, бр. 498.</i> лирски модел	-----	краљ Матиаш јунак
„Вино пише три делије” лирски модел	Краљић Марко јунак	турски цар противник
	Угрин Јанко бан Секуле јунак	(крчмарница)